

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՅԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՍԸ

ՅԻՇԱՏԱԿԵԼԻ ՄԵԿ ԳՈՐԾԸ

(1137)

L'Abbé Martin քանի մը տարի առաջ, «Les premiers princes croisés et les Syriens Jacobites de Jérusalem», խորագրով յօդուած մը հրատարակած էր Journal Asiatiqueի մէջ՝ նոյնը առանձին պրակով մը ի լոյս ընծայած է։ Այս պրակին շահեկան մասերը քաղելով ուշագործեան կը յանձնենք Սիոնի յարգելի ընթերցողներուն։

Abbé Martinի Փարիզի մէջ պատահաբար ասորիքէն երկու ձեռագիրներ ներկայացուած էր Լիոնի մատենադարանին կողմէն, քննութեան համար. այս երկու ձեռագիրներէն երկրորդը Յակոբ Նեփտացիին ճառերն էր որ հրատարակուած է Journal Asiatiqueին մէջ, Առաջինը ժամագրութեան է Յակոբիկ ասորական եկեղեցւոյ տօնհրու մօտը պարունակող։ Այս ժամագրութի օրինակը բաւական լաւ պահպանուած է, բայց մասնաշատութիւն մը չունի։ Սոյն ձեռագիրը ԺԲ. կամ ԺԳ. դարու գրչագրութիւն մըն է։ Գրիչն է Մարաշցի Միքայէլ անուն վանական մը։ Abbé Martin հետաքրքրութեամբ կը քննէ այս ձեռագիրը խորհելով թէ ԺԲ. կամ ԺԳ. դարու ձեռագիր մը անպատճառ իր վերջը կ'ունենայ յիշատականք մը, իր յայտ պարագլի չ'ենէր. ձեռագրին վերջը կը գտնէ երեք թիւրթ պարունակութեամբ յիշատակարան մը. ուր կը կը գտնէ բացի որոշ տեղեկութիւններէ, հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Հինգշաբթի 10 փետրուար 1441 Յունաց (1138 Քրիզական) թուական։ Ռիշատակարանին արդէ ընթերցումէն կը հասկնուի թէ ան կը պարունակէ ինչպիսիք պատմութեան խիստ նոր եւ հետաքրքրական էջ մը զոր կը յանձնէ իրր թանկարժէք գրութիւն Journal Asiatiqueին ի հրատարակութիւն։

Այս յիշատակարանին նախ քան հրաւ-

տարակութեան տրուիլը Abbé Martin կը յիշէ թէ Փարիզի մատենադարանին մէջ ալ Յակոբիկ ասորիներու ձեռագիրներ կը գտնուէին եւ կ'ուզէ պահել ալ քննութեան առնել խորհելով որ թիւերն յայտնուիլ տեղեկութիւններ կ'ամբողջացնեն առաջին ձեռագրին յիշատակարանը. նոյն ձեռագրին հրուն մէջ, առանց դժուարութեան կը գտնէ 51 թ. ձեռագիրը որ ընդօրինակուած է Լիոնի ձեռագրին միւսնոյն տարին եւ միւսնոյն տեղը (25 Օգոստ. 1138), կը տեսնուի որ այս վերջին ձեռագրին ալ միւսնոյն շահեկանութիւնը ունի ինչ որ ունի Լիոնի ստանդին ձեռագիրը, եւ կը վերաբերի միւսնոյն իրողութիւններուն եւ միւսնոյն անձերուն։ Երկու նոթագրութիւններն ալ բաւական համաձայն են. բայց մանրամասնութիւնները տարբեր. երկու ձեռագիրները իրար կը լրացնեն եւ փոխադարձաբար կը լուսաբանեն զիրար եւ հետեւաբար մեծ լոյս կը սփռեն տեղացի քրիստոնէից եւ ինչպիսիքութեան միջեւ գոյութիւն ունեցող յարաբերութեանց եւ ժամանակակից դէպքերուն վրայ։

Երկու ձեռագիրները կը թարգմանուին Abbé Martinի կողմէն եւ քննարկին հետ կը հրատարակուին վերոյիշեալ պրակին մէջ. եւ կը համառօտագրուին այն տեղեկութիւնները զոր անոնք կը պարունակեն ինչպէս կրօն առաջին թուականի պատմութեան մասին։ Ահա, թէ ինչ տեղեկութիւններ կուտան անոնք։

Ա.

Յակոբիկ Ասորիները երկու ժամանակէ ի վեր հաստատուած էին Երուսաղէմի մէջ, երբ երեցան ինչպիսիքները. վասն զի անոնք ալ, ինչպէս աշխարհի քրիստոնէայ ուրիշ ցեղերը, կ'ուզէին ապրիլ Ս. Գալատքի մէջ, Քրիստոսի Գերեզմանին մօտ։ Հոն ունէին վանք մը որուն անունն էր Ս. Մարիամ Մագդալէնայի եւ Սիմէոն փարիսեցի։ Անոնք գահ չէին ասով. քաղաքէն դուրս ստացած էին երկու ազարակ կամ զուլ, զորս երկու զրչագիրներն ալ կ'անուանեն Աթիսե եւ Պէյք-Արիս։ Այս երկու զուլերը քիչ մը հեռի էին Երուսաղէմէն, հաւանաբար դէպի հարաւ կամ դէպի Մեռեալ Մով, անապատէն հեռի, վասն զի հոն ենթակայ կ'ըլլային արաբական արշաւանքներուն։

Երբ ինչպիսիքները հաստատուեցան Ասիայ մէջ և ժողովան Պաղեստինի, Երուսաղէմի մէջ հաստատուած արեւելեան քրիստոնէից համար ժամանակները խիստ դառնացան, և այս պարագան շուտով կը հասկցուի, վասն զի կարգ մը ցեղեր մատնէինք կը կարծէին զանոնք. ուստի առաջ-ուրէն աւելի անգթութեամբ կը վարուէին անոնց հետ: Այն ծանօթագրութիւնները զոր կը հրատարակէր քաջայայտօրէն կը հաստատեն ինչ որ կ'ըսենք. վասն զի անոնք կը պատմեն թէ Երուսաղէմի զբաւումէն քիչ առաջ Յակոբիկ Ասորիները իրենց մետրապոլիտն առաջնորդութեամբ զաղթեցին և քաղաքացան Եփրատ: Երեք հիւանդոտ ծերեր, կ'ըսէ զրիւր Միքայէլ, միայնակ բնակուեցան վանքին կամ քաղաքին մօտ, երկու կալուածներուն մէջ, անտարակոյս անոնք չէին կենար փայտի:

Երբ Կոստանթնուս Բ. Գաղաքը զբաւեց իր զէնքի ընկերները սպառեցան, պարտուած տեղերուն մէջ, իշխանները, պարոնները, կոմսերը եւայլն. իւրաքանչիւրը իրեն համար կը մտածէր, յիշով իր սուրին: Արդ, պատահեցաւ որ այս իշխաններէն մին հաստատուեցաւ Ասիայի եւ Պէյք-Արմիի շրջականները, և, տեղի որ պարագա զանկով՝ զանոնք իրեն զբաւեց:

Այս իրողութեանց վրայ, լուրը հասաւ Եփրատ, թէ ինչպիսիքները տիրացած են և կարգը հաստատուած է Պաղեստինի մէջ. Յակոբիկներուն մետրապոլիտը, որ հոն խոյս տուած էր, Երուսաղէմ կուգայ և կը պահանջէ իր նախկին կալուածները. բայց ի վերէ չէին իր պահանջները, տեսնելով այս զիճակը, Ասորի պատրիարք Աթանաս (1090-1129), գործը ձեռք առաւ և դիմեց թագաւոր Պաղատին Ա. ի (1100-1118): Այս անձը թիւրքս պիտի չկրնար յաջողիլ քան իր ստորակարգեալը, եթէ զէպք մը չդիւրացնէր իր յարաբերութիւնները:

Վերջապէս, գրեթէ 1100-1104ի միջոցներուն, այն իշխանը որ գրաւած էր Ասի-սիին եւ Պէյք-Արմիը քանտարկուեցաւ եւ տարուեցաւ Եփրատ, ուր մնաց իր գերի, հակառակ բազմաթիւ դիմումներուն, մինչև 1137 թուականը, այլոքէն զրիւր իրեն երեք տարի: Արդ, իրմէ յետոյ, անոր կալուածները փոխանցուեցան իր սպակաւանե-

րուն կամ իր կնոջ, աւելի ստոյգը իր եղբորը զաւակներէն միոյն, ինչպէս բացալայտօրէն կ'ըսէ Փարիզի ձեռագրին ծանօթագրութիւնը:

Ո՞ր էր Կոստանթնուսի ընկեր այդ իշխանը, որուն վրայ է խնդիրը — Ասորի երկու զբարիները Երուսաղէմի այս յատուկ անունը լաւ կերպով գրի չեն առած. կրնային թարգմանել զայն Կոսթրու, թիւրքս աւելի լաւ Կոսթիի, Կիլիկիոյ: Այս իշխանին անունը կարելի է գտնել Historiens Latins des Croisadesի Գ. հար. 848-849ին մէջ, ուր կոչուած է ան Gaufrid de la tour: Ամէն պարագայի տակ, պէտք է որ այս անձը համապատասխանէ այս պայմաններուն. 1. Կոչել զանկա Կոսթրու կամ Կոսթի: 2. Բանտարկուած է ան 1103-1104: 3. Բանտին մէջ մնացած է ան զրեթէ երեսուն երեք տարիներ: 4. Ազատուած է ան և 1136ին վերադարձած է Պաղեստին, հաւանաբար տարւոյն վերջին միւսները:

Կոսթիի եղբորորդին աւելի հաշտաբար երեցած է քան իր հօրեղբայրը, և Յակոբիկ Ասորիները տիրացան իրենց ապագակեցուն կամ գիւղերուն, ցոյց տալով իրենց կալուածներուն սեպհականութեան թուղթերը. անոնց պահանջը հաստատեցին նաև քրիստոնեայ կամ արար վկանները, թէ անոնք անիշատակ ժամանակներէ ի վեր, իրենց օրինաւոր կալուածներն են: Ասորիները իրաւունք ունէին իրենց պահանջման մէջ. բայց արգարութիւնը չէր գործադրուէր, կը կաղար, ինչպէս շատ անգամ, Կոստանթնուսի թագաւորին և Assises des Jérusalem Սրինագրքին գեղեցիկ յօդուածներուն հակառակ: Ասորի երկու գրիչները քիչ մը վշտայից եղանակաւ մը կը հաստատեն զայն, վասնզի կ'ըսեն թէ այն ժամանակ և յետոյ իրենց պատրիարքը և մետրապոլիտը ստիպուած էին բաւականաչափ գրամ վատեւու, ինչպէս թագաւորին, նոյնպէս նաև պալատական իշխաններու: Կը թուէ նոյն իսկ թէ այս գործողութիւնը չառ նպատեց յատակ տեսնելու իրենց գործերը: Աւանց անոր, զուցէ արգարութիւն պիտի չընդունէին:

Աս կը պատահէր Պաղատին Ա. ի օրով, 1103-1104 թուականին: Բայց անոնց համար սովոր ինչ չէր աւարտած:

Ք.

կրկուսն երեք տարի բանտարկութիւնէ յետոյ, իշխան Կեօֆառայ կամ Կեօֆիէ ապաւտեցաւ բանտարկութիւնէ, միջնամտութեամբ հայ եպիսկոպոսի մը: Գրեթէ խիստ համաճում կերպով Փարսիցի ձեռնադրին ծանօթացրութիւնը. վասն զի կը հարցուի թէ ինչպէս հայ եպիսկոպոս մը յաջողած է, ինչ որ չեն յաջողած Փրանցի իշխանները: Նոյնիսկ պուցէ՝ Երուսաղէմի թագաւորները: Այս իրողութիւնը քիչ մը անարգինակ կը թուի, քանզի քննէ որ անարգինակ է, կը հաստատուի ծանօթագրութեամբ Լիւնի ձեռնադրին որ քահագրգահան ջանքի մը ժամանաանոնք թիւններով կը մեկնաբանէ վայս:

Այս ծանօթագրութիւնը կ'իմացնէ մեզի թէ, վերջապէս, այս թուականին, տարին 1135-1137, Հայեր Եգիպտոսի մէջ տաս զօրաւոր եզովս եին, բայց ան մեզի չըսեր թէ ինչպէս, և մեզ կը թողու բացատրել այս անորոշակ իրողութիւնը՝ ինչպէս որ կըրնանք. միայն կը հաստատէ զայն 1138ին, իբր խիտ ծանօթ իրողութիւն մը: Երուսաղէմի հայ եպիսկոպոսը որդեց Եգիպտոս բերժար իպսոս հաւաքելու նպատակաւ Նեղոսի ափանց վրայ հաստատուած հաւատաւոր զինյնիւրսն ճոխութիւնէն նպատաւորելու համար իր Ժողովուրդը Երկար Ժամանակէ քի վեր, կը առնուի, որ արեւելեան եպիսկոպոսները այլ և այլ տեղեր կ'երթան ու գործութիւն հաւաքելու: Նմանապէս կըլար Ժամանակէ ի վեր, արեւելքի աղղերէն աւելի զործունեայ, խելացի եւ հանճարեղ աղղ մը, Հայերը, իբրողացած են զարգանալու և գործերու մէջ յաղողելու:

Հայոց եպիսկոպոսին ձրագրուած համարորդութիւնը յայտնի եղաւ, և Կէօֆառայ կամ Կէօֆիէի աղղականները, նոյն իսկ կինը, ինչպէս կ'ըսէ ծանօթագրութիւնը, աղղանցին այս եպիսկոպոսին իր կարիքին գործադրել ապատելու համար ջանաւորութիւնը: Եպիսկոպոսը զգաճաւ հեղաւ: Գնտարաւ: Գոյս մարտարկութիւն և կրօնական պատճառներով: Միջայել գրիւք կ'ըսէ թէ ևս խոճաւտեմներ եղան, եթէ յաջողի իր ձեռնարկը, պիտի տրուի ազատակ մը, հաւանաբար աւանդութիւն մը եղած է, Հայոց տալու խոստումով Ահսիսի կամ Պէյք-Արիսի ազաւորը: Հայ եպիսկոպոսը համոզուած այս պատճառներու և հմայուած այս խոստում

ներէն յանձն առաւ բանտարկեալին ազաւորութիւնը յաղողցնելու աշխատիլ (*): Եւ գիպտոս հասնելով գործի ոկսաւ իր կրօնական իշխանին մօտ: Ժանաւորապէս Եւ Հայոց զիւաւորին մօտ, որ բոլոր կիպտոսի մէջ տաս զօրաւոր երկ և յաջողեցաւ իր ձեռնարկին մէջ: Հայոց զիւաւորը Եգիպտոսի էմիրէն խնդրեց բանտարկեալին ազատութիւնը և ան չնորհեց զոյն:

Միջայել գրիւք առելի չէ խոստած այս նիւթին վրայ: և մեզ կը թողու չփոխութեան մէջ. վասնզի յստակ կերպով մեզի չբացատրեր թէ ինչ կերպով Եւ Հայոց զիւաւորը բոլոր կիպտոսի մէջ տաս զօրաւոր երկ: Դուք որդեց յոյց կուտաւ թէ Եւ Հայոց զիւաւորը Եւ զօրաւոր մը խէ միայն իր երկորդ է, վասն զի ան դիմեց էմիրին Կէօֆիէի ազատութիւնը առանալու համար: Իայց ինչ որ կրկու ասորի գրիւքները մեղծութեամբ կ'իմացնեն, թէ և պարզաբնէն չեն գրեր, երկարութիւն պատմութեան Եւ Կէօֆիէ-Արիսի կողմէն: Ահա ինչ որ կը կարգադուրի Historiens Orientaux des Croisades Պ. հոր. էջ 408:

«Առաւիժա (Հաֆէտ Լիւրեն-Ալլաշ), իր զաւակին մահուանէ վերջ, իբր վեղիքը քնքրեալ քրիստոնեայ հայ որ Վառամ կոչուած (Bahram) որ Թաճ-էտտէվէ (Թաճ պետութեան) տիպոսը ստացաւ: Նոր վէլիրը երբ իշխանութիւնը ստանձնեց Հայերուն առաւ հանրային պաշտօններ: և անոնք ալ սկսաւ արհամարհուած ընթացք մը քննել, ընդգէմ խաւաքներու: Առաւիժ վերջին, էջ 417, կը գորդացուի: Եւ Եւաթա (Փետրուար, 1137) ամսուն, Թաճ-էտտէվէ Պահրամ, Հաֆէտ վիտին-Ալլաշ Եգիպտոսի խաւիժային վէլիրը յանկարծ թողուց Վահրէն, 529ին (1135) անտնուած է որ խաւիժային իր Հասան որդի»

(*) Ասորի երկու գրիւքներուն յիշած հայ եպիսկոպոսին ի վարձատրութիւն բանտարկեալին ազատութեան համար՝ անոր թագապահայց կողմէն ապարակ կամ քիչ խոստանալու առաւորակը բոլորովին անհիմն է, և յետին մասը գրի առնուած՝ հայ եպիսկոպոսը մարգարեական և կրօնական մտածումով միայն աշխատութիւն մը անցնցած է և վերած է բանտարկեալը, և այս նշանաւորութիւն է: վասն զի Կէօֆիէի ազատութեան յետոյ ասորի երկու գրիւքներուն յիշած նիւթական խոստումները քաջարձակ կերպով իրականութեան չեն դաս:

Թարգմանիչը

կիրքը, և ժամանակէ մը ի վեր հոն էր, վասն զի թագուհին շատ սուրհանդակներ կը զրկէր տեղեկութիւններ տալու սնոր և իրազեկ ընելու: Նոյն իսկ մտադրութիւն ունէր ժամանակ մը հոն կենալու, վասն զի հոն հրաւիրեց ամէն անոնք որ Կէօֆիէի հետ կոխու ունէին: Իգնատիոս մտաբարպոյիսը հոն փոխադրուեցաւ, ոտացած հրամանին համաձայն, Միքայէլ վանականին հետ, 1138 Յունուար 31 երկուշաբթի: Կէօֆիէ չուզեց թաօլը՝ ո՛ր և է հաշտարարութեան մատին: Միայն հաւանութիւն յայտնեց հանգարտ մնալ մինչև որ թագաւորը երուսաղէմ վերադառնայ և թագուհիին հետ դատաստան ընէ: Ի վերջոյ սակայն, այն վայրկեանին որ Ասորիները պիտի մեկնէին, Յուլը թագաւորին ստիպումներուն Կէօֆիէ տեղի տուաւ, ընդունեց 200 տինար և զրաւոր կերպով հրաժարեցաւ բոլոր այն իրաւունքներէն զոր կրնար ունենալ Աքիսի և Պէյթ-Արիֆ գեղեակին վրայ: Իր հրաժարման պայմանագիրն էր գրաւոր եւ Յրամեսեմն, ինչպէս և Կէօֆիէ Ռոմանոս: Ասորիները հաւանեցան այն երկրւոյով որ՝ կրնային ենթարկուիլ ուրիշ փնտնեքու: Ապէ՛ զատ, տակաւին պիտի վճարէին մեծ գումարներ թագաւորին և իշխաններուն՝ իրենց իրաւունքը ապահովելու համար: Երկար ժամանակներէ ի վեր արեւելեան ժողովուրդները վարժուած էին այս դրութեան:

Բացի այն լոյսէն՝ որով անոնք կը լուսաբանեն իշակարիւններուն՝ տեղացիներուն հետ ունեցած յարաբերութիւնները, ի մասնաւորին, Կոլդֆորթի և իր յաջորդներուն հաստատած դատարաններու գործառնութեանց պատճառաւ: Այս մանրամասնութիւնները մեղի կ'իմացեն կարգ մը ընդհանուր իրողութիւններ որոնք կը վերաբերին ժամանակի պատմութեան և չեն պատմուած ալլովր: Յուլքի Պէյթ ձէպրին կատարած ճամբորդութիւնը ճշգրիտ կերպով ուրիշի մը չէ պատմուած: Վասն զի այն մանրամասնութիւնները զոր Տիւրացի Կիյեօմ կը հայայնթէ, չեն թոյլատրէր թուականը ճշգրութեամբ հաստատելու: Այս արշաւանքը տեղի ունեցաւ 1137-1138:

Միքայէլ քրիչ հոս կանգ կ'առնու, ան կը վերջացնէ իր ծանօթագրութիւնը 10 Փետրուար 1138ին, Կէօֆիէի հետ Պէյթ ձէպրինի մէջ կնքած համաձայնութենէն ութ օր վերջ:

Ռոմանոս քրիչը՝ 25 Օգոստոս 1138ին գրելով կ'աւելցնէ թէ պիտի կարգացուի յետագայ վեց ամսուան պատմութիւնը: Մասնաւորապէս ան կը խօսի այն արշաւանքի մասին զոր Կ. Պոլսի կայսրը կատարեց ի Փոքր Ասիա այս տարւոյն սկիզբը: արշաւանք մը զոր բաւական մանրամասն կը պատմեն Տիւրացի Կիյեօմ և յոյն պատմիչներ: Ան մանաւանդ կը շշտանակէ իր հօրեղբոր Իգնատիոսի կեանքին վերջին ամիսները, և ինչ որ ըսած է անոր մասին բոլորովին համաձայն է, ինչ որ գիտեմք արդէն: Իգնատիոս մեծ յարգանք կը վայելէր իր կրօնակիցներուն մօտ: Շատերը ամէն կողմէ անոր կը գիմէին, և ինք կը ջանար բոլորն ալ գոհ ձգել: աշխատութեամբ ծանրաբեռնուած՝ վախճանեցաւ, վասնզի տկարացած էր: Կը պատարաստուէր ժողով մը գումարել Յովհաննէս Մուսիսիանայի յաջորդ մը ընտրելու համար (Ֆ 20 Օգոստ. 1137) եւ ճամբար կաւ 24 Ապրիլ 1138 Կիրակի օրը ընտրուի: բայց կանգ առաւ Ագիւսի մէջ, սպասելով Յուլը թագաւորին որ մըտադիր էր Անտիոք երթալու: Հոն էր որ հրահրացաւ և վախճանեցաւ Հինգշաբթի, 19 Մայիս 1138, Հոգեղալուստէն երեք օր առաջ: Ի մարմինը փոխադրուեցաւ Երուսաղէմ:

ՆԱԵՆՈՒԹԻՒՆ

Ասորի երկու գրիչները, Միքայէլ Մարաշի և Ռոմանոս, հայ եպիսկոպոս ըսելով կը գոհանան Հայոց մեծ Արքեպիսկոպին համար որ հայ Միաբանութեան գլուխը կը գտնուէր և կը վարէր Ս. Յակոբեանց վանքին գործերը, երկուքն ալ չեն յիշատակեր Արքեպիսկոպոսին անունը կամ մուռացմամբ և կամ դիտումով: քանի որ ան պիտի միջամտէր Եկեղեցոսի մէջ Հայ վարդապետ կրօնականներէն ապատելու համար ինչպէս կը Կէօֆիէի, որուն ապատուութիւնը ձեռք բերել չէին յաջողած թագաւորները և իշխանապետները, կը կարծեմ թէ աւելի դիտումով է որ հայ եպիսկոպոսին անունը չեն յիշատակիր այս երկու գրիչները՝ Կէօֆիէի կողմէն Ասորոց

երկու կալուածներուն գրաւման պատճառաւ, վասն զի անոր ազատութեամբ դարձեալ պիտի վտանգուէին իրենց երկու ազարակները. գուցէ կը մտածէին թէ Հայ եպիսկոպոսը առիթ տուած պիտի ըլլար՝ այդ գրաւման շարունակութեան: Abbé Martin-ի համառօտագրուած վերի յօդուածէն կ'երևի եւլը այդ խնդրոյն:

Հայ եպիսկոպոսին անունը չէ յիշատակուած, հակառակ ասորի գրիչներուն մանրամասնութեանը. բայց մենք պիտի ջանանք անոր անունը գիտնալ, ըստ ժամանակագրութեան տեղի ունեցած գէպքին. 1137-38ին է որ հայ եպիսկոպոսը կը միջամտէ այս գէպքին. Երուսաղէմի Պատրիարքայ յաջորդութեան Յանկին համեմատ, նոյն թուականին, Աթոռոյ գահակալն էր Տ. Եսայի Ա.: Նոյն ժամանակները պատրիարք տիրուող չէին կոչուէր Ս. Աթոռոյ գահակալները, այլ Առաքնորդ կամ Արուակալ անունով. մեր ի ձեռին ունեցած Աթոռակալներու յաջորդութեան ցանկը պէտք է բաժնուած նկատենք աւանդական, անյայտ եւ պատմական մասերու, վերջինս կը սկսի ԺԿ. դարէն: Եսայի Ա. ի անունը կը գտնուի անյայտներուն մէջ. ան պաշտօնավարած է 1133-1152: Ս. Աթոռոյ միաբան Բառնաբաս վրդ. Գանձակեցոյ ցանկագրութեան (1872) համաձայն, Եսայի Ա. կը յաջորդէ իր եղբորը Մովսէս Բ. ի որ իր կենդանութեան իր պաշտօնը կը յանձնէ իր եղբորը և ինքն մէկ տարի կ'ստոյ կը վախճանի: Եսայի Ա. ի օրով 1141ին Երուսաղէմ կ'այցելէ Գրիգորիս կաթողիկոս Պահլաւունի որ ներկայ կ'ըլլայ Սիոնի ժողովին և կը վերադառնայ ի կիլիկիա: Հետեւաբար Abbé Martin-ի յօդուածին մէջ յիշուած Երուսաղէմի հայ եպիսկոպոսը Եսայի Ա. Աթոռալն է որ 19 տարի պաշտօն վարած է Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ և անոր յաջորդած է Սահակ Բ. (1152-1180) որ Գրիգոր Տգայ կաթողիկոսի օրով (1173-1193) Հռոմ կ'ալի ժողովին (1179, Զատիկի օրը) ներկայ կ'ըլլայ, ըստ հրաւերի, և իր ստորագրութիւնը կ'երևի ի շարս միւս եպիսկոպոսաց: Սահակ Բ. ի օրով Երուսաղէմ կ'այցելէ 1169ին Հիթուսի և Ներսէս Լամբրոնացիի մայրը Շահանդուխտ:

ՄԿԻՏԻՃ ԱՐԲԵՊԻՍԿ. ԱՂԱՆՈՒՆԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԱԿԵՐԱԳԻՐՆԵՐ ՊԷՐԱՄ ԷԼ ԷՐՄԷՆԻ ՄԱՍԻՆ

Ա.

Ինչպէս յայտնի է, Ֆաթիմեան շրջանի ականաւոր գէմքերէն Պէհրամ էլ Էրմէնի (Վահրամ Պահլաւունի), որու սիրազգործութիւններուն յուզիչ էջեր նուիրած է արաբական մատենագրութիւնը, եգիպտոսի վէզիրութեան պաշտօնը ստանձնէց Կինրէթի 529 (Բ. 1135) թուականին: Երկրին պետական ղեկը ձեռք առնելէ անմիջապէս յետոյ՝ վարչապետ հալը լծուեցաւ բարեփոխական աշխատանքի: Ան կարգ և կանոն հաստատեց անկազմակերպ երկրին մէջ, դարգացուց ժողովրդային տնտեսութիւնը, անձ դրաւ նահանգապետներու եւ բարձրաստիճան պաշտօնատարներու կամայականութեան և պետական հաստատութիւնները օժտեց պատասխանատուութեան զետակցութիւնը ունեցող հայ եւ տեղացի պաշտօնեաներով:

Բարեփոխական այս շարժումը, սակայն, դիւր չեկաւ շահամոլ աւազաններուն, որոնք օրինասէր հալը ստպալելու և անոր պատուահասող բազուկը խորտակելու համար զիմուժ ըրին անապինի միջոցներու: Հակահայ հոսանքին գլուխը անցաւ Ղարպիլէի նահանգապետը՝ Բրտուան Պին Վալիլիլի, որ երկիրը զբոստոնեայ վէզիրին՝ ձեռքէն ազատելու համար կը ըրտա ժողովրդային մոլեռանդութեան, և իր զբաղմունքին տակ հաւաքուած մօտաւորապէ՛ 30 հազար կամաւորներով արշաւեց գէպի Գահրէ:

Պէհրամ, որ տեղեկացած էր այս գէպքերուն, իր հայկական զօրագունքները միացուց խալիֆայական բանակին, անձամբ վազեց գէպի արագմադաշտ, և երբոր կը պատրաստուէր վճռական հարուածը իջնցնել ապստամբ ուժերին, անկարծ՝ կանխորոշուած նշանի մը վրայ՝ իր բանակին մահմետական զինուորները խումբ խումբ դասաւիթ եղան և թշնամիին կողմը անցան:

Այս անապանելի դաւաճանութեան ետեւէն Պէհրամ տալովուցեալ հրաժարել վէշիթութեան պաշտօնէն եւ Կոնստանկ Բալթակ